

УДК 316.485.26(477.52/.6)
ББК 68.35(4УКР)
Г12

Рецензенти:

- Чорний В. С. – доктор філософських наук, професор Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.
- Омельченко С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».
- Чернобровкін В. М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. праць / За заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – 432 с.

У колективному збірнику наукових праць учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка на основі використання міждисциплінарного підходу (з позицій галузей знань – історії, філософії, соціології, політології, економіки, педагогіки, психології, соціальної роботи, філології, журналістики) теоретично обґрунтовано історичні передумови, реальний стан та можливі перспективи розвитку східноукраїнського регіону в умовах гібридної війни та поствоєнний період.

Може бути використаний в освітньому процесі загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів; при написанні курсових, магістерських, дисертаційних робіт з різних галузей знань; для самоосвіти.

УДК 316.485.26(477.52/.6)
ББК 68.35(4УКР)

Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 11 від 27 квітня 2017 р.)

© Колектив авторів, 2017
© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»,
2017

formation of national consciousness and civic culture of young people. Sociocultural education is the only integrated, integrative, multifunctional process that allows the functioning of entire available arsenal of educational tools and opportunities for the purpose of general cultural, social, civic formation and development of an individual.

Key words: civil culture, national and patriotic education, patriotism, socio-cultural environment, cultural and educational environment.

УДК 37.012

Бутенко Людмила Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ОСОБИСТІТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПОГРАНИЧЧІ СХОДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Транзитивний характер розвитку сучасного суспільства, необхідність переосмислення ролі соціогуманітарних чинників у суспільному поступі зумовлюють особливу увагу до сфери освіти та виховання, яка «є запорукою незворотності демократичних перетворень і необхідною передумовою подолання зовнішніх загроз» [5, с. 4].

Гуманітарна безпека держави в умовах інформаційної та військової агресії зумовлюється високим рівнем громадянської культури, національної ідентичності, відповідальності усіх громадян країни, здатністю протистояти впливам зовнішніх політико-ідеологічних конструкцій. Надзвичайно влучними у такому контексті сприймаються слова Зигмунта Баумана: «Здатність до ефективного встановлення порядку була б немислима без здатності ефективно захищати територію держави від загрози з боку інших моделей порядку, як зовнішньої, так і внутрішньої; здатності «зводити баланс» у народному господарстві й здатності до мобілізації культурних ресурсів, достатніх для підтримання ідентичності та своєрідності держави через своєрідну ідентичність її підданих» [1, с. 51–52].

В умовах інформаційної та військової агресії на Сході України особливу увагу науковців – істориків, соціологів, політологів та ін. – привернено до комплексу соціокультурних проблем Донбасу, який потлумачується, як «типове стикове пограниччя, де система міжгрупових і міжособистісних відносин здавна формувалася у контексті перехідності, гетероглосії, взаємодії/зіткнення культурних традицій. Тут не було чітких демаркаційних ліній між окремими зонами впливу, але дихотомія «свій/чужий» явно чи неявно була присутня у суспільній свідомості» [3,

с. 18]. Предметом психолого-педагогічного дослідження має стати рефлексія учнівської та студентської молоді щодо перебігу соціокультурних подій у регіоні, усвідомлення сутності та ризиків міфологізації різних сторін життєдіяльності Східної України, сприйняття школярами та студентами регіону як власного життєвого простору та як частини України.

Теоретичні концепції пограниччя репрезентовано у дослідженнях таких зарубіжних науковців, як О. Латтімор (O. Lattimore), Б. Паркер (B. Parker), Ф. Тернер (F. Turner) та ін., а також вітчизняних дослідників – Я. Верменич, В. Грибовський, В. Кочан, О. Кривицька, О. Сухомлинов, С. Троян та ін. Феномен культурного пограниччя досліджували Н. Беспам'ятних, Н. Большакова, П. Гречко, М. Тлостанова, О. Хлищова та ін., поняття «літературне пограниччя» увиразнює Ю. Федець.

Концептуальні положення теорій пограниччя та фронтиру доволі міцно укорінено в дискурсі історичного, соціологічного, політологічного знання, що створює підґрунтя для використання цих наукових здобутків для дослідження психолого-педагогічних проблем становлення та розвитку особистості у соціокультурному пограниччі, зокрема в контексті сучасної проблематики Сходу України.

Мета статті – розкрити основні підходи до визначення поняття «соціокультурне пограниччя» в контексті педагогічних аспектів дослідження проблем формування та розвитку особистості учнівської та студентської молоді Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії.

Для сучасних соціогуманітарних досліджень особливого значення набуває компаративістський вектор наукового пізнання, оскільки «порівняння, зв'язки, взаємообміни, перехресні впливи постають у вигляді фундаментальних опор для пошуку нових пояснювальних парадигм» [3, с. 7]. Відповідно одним із актуальних у сучасному науковому дискурсі різних наук – соціологія, історія, соціолінгвістика, психологія – є **концепти «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір».**

У «Новому тлумачному словнику української мови» (2001) феномен «пограниччя» визначено так: «місцевість біля кордону», прикметник «пограничний»: «який межує з чим-небудь; суміжний, прилеглий» [9]. Пограниччя досліджується у різних вимірах – просторово-географічний (територіальне суміжжя), часовий, культурний (взаємодія, взаємовплив, культурна інтерференція культур двох та більше народів).

Аналіз наукових досліджень засвідчує різні підходи до визначення поняття «пограниччя», сутнісних ознак цього концепту. Так, С. Троян, стверджує, що пограниччя є територією, якій властиві унікальні можливості обміну й культурної дифузії, а також розвитку різних форм співпраці його мешканців. Тут, на переконання вченого, утворюється специфічний клімат, що сприяє як толерантності та сприйняттю культурних відмінностей, так і ворожості, конфліктам, антагонізмам. Також тут формуються різні виміри суспільної свідомості [10, с. 53].

В. Кочан визначає «пограниччя» як соціокультурний феномен, що ґрунтується на таких ознаках: 1) територіальна локалізація; 2) наявність специфічного регіонального чинника; 3) власна динаміка розвитку. Ці особливості уможливають розгляд пограниччя в трьох аспектах. Перший демонструє *соціокультурний підхід*, за яким прикордоння розуміють як контакти між двома й більше етнокультурними спільнотами, локалізованими в певному просторі. Другий реалізує *просторово-географічний підхід* – з витлумаченням пограниччя як території, близької до кордону, але віддаленої від центру. Третій, *особистісно-культурний*, трактує пограниччя як місце формування певного типу мешканця – мешканця прикордонного суспільства [8, с. 71].

На думку Я. Верменич, концепт пограниччя «дає методологічний ключ до розуміння складності й неоднозначності процесів, що відбуваються на стиках різних культур, норм моралі, поведінкових стереотипів обабіч державних чи адміністративних кордонів. Життям перевірено, що ключ цей універсальний – у різних країнах, на різних континентах відбуваються схожі процеси «притягання – відштовхування» саме в приграничних ареалах. Україна – не виняток, ціннісна розколотість тут виникла переважно внаслідок тривалого перебування різних частин країни в різних цивілізаційних системах, і поблизу кордонів вона давалася взнаки інтенсивніше, ніж деінде» [4, с. 31]. Для психолого-педагогічних досліджень принциповим постає зауваження Я. Верменич про те, що «парадигма пограниччя освоює уже не лише територіальний, але й ментальний простір», «ментальні кордони («кордони в голові») формують дискурси політичної легітиматії навіть більшою мірою, ніж реальні кордони» [4, с. 34, 48].

У студіях білоруського дослідника М. Беспам'ятних зауважується, що кордон «у будь-якому своєму конкретному прояві, чи то буде стіна як найбільш наочний вираз кордону соціального простору, чи то невидиме для ока спостерігача, «непрокреслене» павутиння кордонів між етносами, соціальними, гендерними та іншими групами й різного роду субкультурами, створюється самими людьми як рубіж між Я і Ти, моїм і чужим, нашим і ненашим. Однак кордон набуває характеру конструкта і в іншому аспекті: як феномен свідомості... Очевидно, що поняття кордону не може зводитися до його географічного чи політологічного значення як територіально-державної порубіжної лінії, воно вийшло за межі вузькопрофільного застосування й потребує розгляду як певної універсалії» [2, с. 5–6].

Продуктивність та перспективність теорій пограниччя у соціогуманітарних дослідженнях у цілому та у педагогічних наукових розвідках зокрема пов'язана із тим, що «проблема кордонів і пограниччя постає при цьому як просторово-політична, національно-регіональна, семантична, термінологічна, екзистенційна» [4, с. 36]. За таких підходів простір усвідомлюється не тільки як синонім території, але й як вміщена у певні рамки соціальна реальність, «ансамбль невидимих зв'язків»

(П. Бурдьє). Загальні методологічні принципи дослідження погранич, як відзначає Я. Верменич, спираються на «соціокультурні параметри і їхній вплив на формування особливих «гібридних» ідентичностей, новий погляд на центри й периферії національних держав та їх об'єднань, нове бачення історизму й культурної пам'яті тощо» [4, с. 37].

Важливим слід визнати акцент на тому, що «пограниччя розглядаються при цьому як простір взаємодії культур, етносів, держав, традицій, взаємонакладання норм і цінностей – з акцентом на дослідженні впливу соціальних структур на географічний простір» [4, с. 63]. Разом з тим, як зауважує Я. Верменич, «пограниччя – це водночас і зона притягання, і ареал взаємовідштовхування, і простір маніпуляцій, диктує необхідність поєднання історико-генетичних, функціональних, психологічних підходів до його характеристик» [3, с. 8]. Саме для сучасного етапу розвитку Східного регіону України в умовах військової та інформаційної агресії особливої актуальності набуває проблема транзитивного стану регіону та психологічної готовності мешканців регіону в цілому та молоді зокрема до часового виміру такої «перехідності».

Для вивчення особливостей історичних процесів у «стикових» зонах, де відбувається взаємообмін та взаємоприспосовування різних культур, використовується *теорія фронтиру*, обґрунтована Фредеріком Джексоном Тернером у доповіді на засіданні Американської історичної асоціації в Чикаго у липні 1893 р. Ф. Тернер говорив про фронтір як про межу між різними культурами Північно-Американського континенту, на стику яких сформувався новий, ні на що не схожий уклад. Цей стик синкретично увібрав в себе і «переплавив» у моноліт всі взаємодіючі сили, створивши нову ідентичність і зберігши *внутрішню різноманітність*. Сучасний етап розвитку теорій пограниччя та фронтиру репрезентує нові підходи, а саме «поширення на аналіз територіальності модних мережевих моделей науки, які пропонують у межах постнекласичних підходів (кібернетичного, системного, синергетичного та інших) погляд на суспільство не як на ієрархічну систему, а як на рухливу, гнучку структуру потоків інформації й комунікацій» [4, с. 44].

Сучасний український дослідник І. Черновол наголошує, що «фронтір – це нормальний стан усіх багатокультурних незмодернізованих спільнот, простір змінних цінностей у зоні зіткнення різних ідентичностей і адаптування до природного середовища, коли завдяки інтенсивній комунікації, економічній, соціальної, культурній та політичній взаємодії відбувається запозичення, пристосування або одомашнення однієї культури іншою» [11].

Співвідношення понять «пограниччя» та «фронтір» представлено у працях Б. Паркера, який вважає, що пограниччя (border) пов'язано із межею жорсткою, статичною, лінійною, а фронтір (frontier) – із межею м'якою, змінною, зональною. Б. Паркером пропонувано модель аналізу пограниччя – континуум boundary-динаміки: «Різноманітність меж, вимірювана в континуумі, дуже загальна, тож модель може не

вловлювати всіх нюансів прикордоння. Я думаю, що важливо не перевантажувати, не ускладнювати модель, додаючи дуже багато категорій до континууму» [12, с. 41–43].

Психологічні аспекти дослідження проблем соціокультурного пограниччя як реалії сучасного етапу розвитку Донбасу зумовлюють звернення до таких позицій, як «погранична свідомість», психологічні чинники ідентифікації, психологія конфліктів тощо. Психологічний контекст розвитку подій на Сході України достатньо влучно може бути проілюстрований висловлюванням Г. Кисельова, професора Ілінойського університету (США): «Світ людини стагнує, втрачаючи свою основну характеристику – орієнтацію на моральний закон, коли, зокрема, різні сили в ареалах, що відрізняються за рівнем розвитку, мають власне уявлення про духовні цінності і фактично відмовляються від діалогу» [6, с. 11]. Відповідно, апеляція значної кількості населення на Сході України до здобутків минулих поколінь, зверненість до «радянського минулого» як соціокультурної матриці суспільного устрою, «консервування» громадянської інфантильності, патерналізму громадян є достатньо небезпечними тенденціями і потребують цілеспрямованих зусиль з боку різних соціальних інститутів і системи освіти у першу чергу. Необхідно також враховувати наявні для значної кількості населення тенденції сприйняття реальності крізь призму суб'єктивного та емоційно забарвленого світовідчуття, інколи поза логічних рамок, аналіз реальності з позицій домінування того чи іншого етносу і т.п.

В умовах гібридної війни для школярів та студентів саме Сходу України абсолютно нового наповнення набули такі поняття, як війна, полон, віра в справедливість, оптимізм та надія. Особливо гострими та болючими є питання:

- ставлення до Іншого (Іншого в ментальному, етнічному, культурному вимірі);
- вирішення опозиції «Свій – Чужий» у найближчому соціальному середовищі; «з категорії «своїх» часто виключаються не тільки носії протилежних ідеологічних поглядів, але й ті, для кого етнічна чи регіональна ідентичність не є головною в системі пріоритетів» [3, с. 9];
- «конфігурація взаємного стеження (з відповідними викривленнями позицій сторін) на порубіжжях» [4, с. 63];
- емоційна пам'ять щодо жахливих подій, індивідуальні прийоми компенсації емоційних розладів внаслідок втрат (близьких людей, житла, емоційних та моральних втрат) тощо.

Для психолого-педагогічних досліджень проблем особистості у соціокультурному пограниччі Сходу України особливої актуальності набувають ідеї щодо:

- форм та методів кроскультурних контактів у полікультурному середовищі та пов'язаних із цим ризиків;
- функціонування різних культурних кодів та переключення таких кодів у свідомості окремої людини;

- ускладнення та урізноманітнення дискурсивних практик у різних сферах життєдіяльності;
- суб'єктивного характеру репрезентацій та інтерпретацій навколишньої дійсності, наявності ціннісного розколу, ціннісної розгубленості значної кількості населення у регіоні;
- самоідентифікації людини із регіоном, країною і, відповідно, утвердження громадянської ідентифікації;
- ускладнення зв'язків як по вертикалі, так й по горизонталі (у міжособистісних відносинах, у родинному оточенні);
- конфліктів у символічному просторі, наявність архетипів, що впливають на процеси соціалізації дітей та молоді;
- мобілізація інтелектуальних та емоційних сил особистості та соціальної групи для ефективного протистояння інформаційній агресії, політичному тиску та маніпулюванню;
- формування готовності до співпраці, конструктивної взаємодії із різними групами населення регіону, в тому числі й з однолітками, які мають інші світоглядні позиції.

Міфологізація історії та сучасного етапу розвитку Донбасу внаслідок амбівалентності, а іноді відкритої заангажованості в оцінках, рефлексіях та репрезентації усіх складників життя регіону, відсутність для широкого загалу населення належної інформаційної бази, недостатній рівень аналітичної культури для оцінки конфліктних ситуацій зумовлюють особливу потребу у корпусі наукових та науково-популярних видань, які б сприяли заповненню «інтелектуально-просвітницької лакуни», що існує сьогодні на Сході України. Варто відзначити про серйозні зрушення у цьому напрямку саме протягом останніх років, видання монографій, брошур, аналітичних звітів з проблем регіональної історії, політики, етнокультури тощо (Я. Верменич, В. Горбулін, І. Кононов, С. Кульчицький, Г. Куромія, М. Студенна-Скруква та ін.).

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує продуктивність використання теорій соціокультурного пограниччя та фронтиру для дослідження проблем особистості у соціокультурному пограниччі Сходу України, необхідність урахування мультикультурності, гетерогенності, культурної інтерференції, орієнтації на взаємовигідний діалог як важливих чинників розвитку особистості у соціокультурному пограниччі. Соціальний простір Донбасу має аналізуватися як складна взаємодія відповідних культур, етносів, спільнот, традицій, норм та цінностей, певних соціальних структур (регіональні еліти, конфесійні організації, інтелігенція тощо).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні теоретико-методичних засад технологій педагогічної підтримки дітей та молоді в умовах гібридної війни та поствоєнного періоду

Список використаної літератури

1. **Бауман З.** Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. **Беспамятных Н. Н.** Границы и пограничья: подходы, понятия, перспективы / Н. Н. Беспамятных. – Мн. : РИВШ, 2012. – 206 с.
3. **Верменич Я. В.** Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір / Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 69 с.
4. **Верменич Я. В.** Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Я. В. Верменич ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 482 с.
5. **Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави** : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2015. – 104 с.
6. **Киселев Г. С.** История как бытие / Г. С. Киселев // Вопр. философии. – 2014. – № 4. – С. 3–13.
7. **Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) : монографія / І. Ф. Кононов. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 493 с.
8. **Кочан В. М.** Проблема границ и пограничья в социокультурных исследованиях конца XIX – XX вв. / В. М. Кочан // Вестник СевГТУ. Философия : сб. науч. тр. – 2008. – Вып. 86. – С. 70–73.
9. **Новий тлумачний словник української мови** : у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 3 : ОБЕ – РОБ. – 486 с.
10. **Trojan S.** Koncepcje teoretyczne pogranicza na Ukrainie / S. Trojan // Pogranicze. Studia Społeczne. – Tom XIV. Numer specjalny. Polskie granice i pogranicza : nowe problemy i interpretacje / pod red. H. Bojar, D. Wojakowskiego i A. Sadowskiego. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – S. 50–57.
11. **Чорновол І.** Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Ігор Чорновол ; наук. ред. Леонід Зашкільняк. – К. : Критика, 2015. – 376 с.
12. **Parker V.** Toward an Understanding of Borderland Processes / V. Parker // American Antiquity. – 2006. – Vol. 71. – № 1. – P. 41–45.

Бутенко Л. Л. Особистість у соціокультурному пограниччі Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії: педагогічні аспекти дослідження

У статті представлено сучасні підходи до визначення понять «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір» у контексті дослідження проблем особистісного розвитку учнівської та студентської молоді. Розкрито евристичний потенціал понять «соціокультурне пограниччя» та «фронтір» у дослідженні проблем освітнього простору Сходу України в умовах гібридної та у поствоєнний період. Охарактеризовано компоненти соціокультурного пограниччя та їх вплив на школярів і студентів Сходу України в умовах інформаційної і військової агресії.

Ключові слова: пограниччя, соціокультурне пограниччя, фронтір, соціокультурне пограниччя Сходу України, гібридна війна.

Бутенко Л. Л. Личность в социокультурном пограничье Востока Украины в условиях информационной и военной агрессии: педагогические аспекты исследования

В статье представлены современные подходы к определению понятий «пограничье», «социокультурное пограничье», «фронтир» в контексте исследования проблем личностного развития учащейся и студенческой молодежи. Раскрыт эвристический потенциал понятий «социокультурное пограничье» и «фронтир» в исследовании проблем образовательного пространства Востока Украины в условиях гибридной войны и в поствоенный период. Охарактеризованы компоненты социокультурного пограничья и их влияние на школьников и студентов Востока Украины в условиях информационной и военной агрессии.

Ключевые слова: пограничье, социокультурное пограничье, фронтир, социокультурное пограничье Востока Украины, гибридная война.

Butenko L. Personality in Socio-Cultural Borderland in East Ukraine in Conditions of Information and Military Aggression: the Research of Pedagogical Aspects

The paper focuses attention on the modern approaches to the definition of "Borderland", "Socio-cultural borderland", "Frontier" in the context of an investigation into personal development for pupils and students. In article disclosed the theoretical and methodological foundations of an investigation of the social and cultural frontier in East Ukraine in the conditions of a hybrid war, the heuristic potential of the concepts of "Socio-cultural borderland" and "Frontier" in the research of educational space of East Ukraine in conditions of military aggression and post-war period.

The components of socio-cultural borderland and their impact on pupils and students in East Ukraine in conditions of information and military aggression were characterized in this paper. In addition, there have been presented the essential characteristics, functions, benefits and risks of multicultural education and education young people in the socio-cultural borderland of East Ukraine.

Key words: borderland, socio-cultural borderland, frontier, socio-cultural borderland of East Ukraine, hybrid warfare.